

Afdeling Directiestaf
nderwerp Eindrapportage Natuur- en Duurzaamheidseducatie

Bezoekadres
Europaweg 8

Postadres
Postbus 268
9700 AG Groningen

E-mailadres
info@ocsw.groningen.nl

Website
www.groningen.nl

De leden van de raad van de
gemeente Groningen
te
GRONINGEN

Telefoon (050) 367 61 06 Bijlage 2
Uw
Datum - 8 OKT 2010 brief van

Ons
kenmerk OS 09. 2376605
Contact-
persoon M. Venema

Geachte mevrouw/heer,

Inleiding

In oktober 2008 is de nieuwe afdeling voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie (NDE) van start gegaan. Destijds hebben wij met uw raad afgesproken om eind 2010 met een eindrapportage te komen over deze nieuwe afdeling om op basis daarvan een besluit te nemen over de voortzetting van de afdeling NDE. Eind vorig jaar, tijdens de bespreking van de tussenrapportage, heeft u tevens verzocht om in de eindrapportage nader in te gaan op mogelijke knelpunten van de afdeling NDE. In de bijlage van deze brief treft u de eindrapportage aan.

Wij zijn tot de conclusie gekomen dat de afdeling NDE de afgelopen twee jaar niet alleen succesvol is geweest in het realiseren van de doelstellingen uit de nota Groeien en Bloeien, maar dat de afdeling NDE er vooral in is geslaagd om een degelijke basis te leggen voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie in de stad. Wij stellen dan ook voor om de afdeling NDE te continueren. Om u een goed overzicht te bieden gaan wij in deze brief eerst in op de behaalde resultaten en gaan wij vervolgens in op enkele gesignaleerde knelpunten én de oplossing die wij hierbij voor ogen hebben.

Resultaten

Wij willen u met deze eindrapportage laten zien dat we de afgelopen twee jaar hard hebben gewerkt aan het realiseren van de opdracht zoals die is gesteld in de nota Groeien en Bloeien. Het bijgevoegde programma-aanbod voor het schooljaar 2010-2011 geeft een goed overzicht van de resultaten van deze inspanningen.

In korte tijd is door de veranderde opzet het bereik vergroot van 11% in het schooljaar 2007/2008 naar bijna 31% in het schooljaar 2008/2009 en naar ruim 46% in het schooljaar 2009/2010.

NDE is bezig met het ontwikkelen van een groene leerlijn. De groene leerlijn biedt cursorisch thematische lessen waarin natuurervaringsmomenten gekoppeld worden aan kennis en bewustwording. Deze lessen kunnen gegeven worden op de tuinen, maar ook vanuit het bezoekerscentrum of in de nabije omgeving van de school. Daarnaast biedt NDE arrangementen. Hierbij sluit NDE aan op de vraag van de scholen. Hoewel de groene leerlijn nog volop in ontwikkeling is, wordt er met enthousiasme gebruik gemaakt van het deel dat inmiddels klaar is. Het tuinieren, het gebruikmaken van de groene leerlijn door groepen die niet wekelijks komen tuinieren en het arrangementenaanbod maakt dat momenteel 46% van de Groninger basisschoolleerlingen op een goede en verantwoorde manier ten minste 5 natuurervaringen beleeft.

Inmiddels is er een goedlopend scholennetwerk voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie in de stad Groningen. 76% van de basisscholen bezoekt het scholennetwerk structureel en heeft een NDE-coördinator aangesteld. De bijeenkomsten voor volgend schooljaar zijn gepland en ingeroosterd door de scholen. Daarnaast worden veel scholen individueel ondersteund. Er is een goede samenwerking met het IVN (Instituut Voor Natuurbeschermingseducatie).

Op 24 april 2009 is in Beijum het bezoekerscentrum geopend. In 2009/2010 zijn er interactieve materialen toegevoegd aan het bezoekerscentrum. Er is een uitgebreid programma ontworpen voor zowel schoolklassen als individuele bezoekers. Sinds april is er een seniormedewerker van Stichting Weerwerk aangetrokken, waardoor het bezoekerscentrum nu ook wijkgericht wordt ingezet.

Op allerlei gebied wordt samenwerking gezocht. Zo is NDE opdrachtgever voor projecten op technasia van het voortgezet onderwijs, werkt zij nauw samen met het AOC Terra, zijn er verbindingen gelegd binnen de gemeente zelf en met verschillende expertisecentra zoals IVN en landschapsbeheer. NDE heeft een loketfunctie waar het gaat om informatie op gebied van natuur- en duurzaamheidseducatie van externe en interne partners naar en van de scholen.

NDE ondersteunt 10 scholen in de stad bij het realiseren van schoolnabije tuinen. Verspreid over de stad is NDE bezig met het ontwikkelen van natuurpaden.

Er is door NDE een educatief programma ontwikkeld voor de kinderboerderij voor kinderen van groep 1 t/m 3 van de basisschool. Ook is er een programma ontwikkeld voor jonge kinderen om samen met hun ouders of opa's en oma's te doorlopen op de kinderboerderijen.

NDE heeft een interactieve verplaatsbare tentoonstelling op gebied van duurzaamheid ontwikkeld, gekoppeld aan de thema's van de duurzaamste stad voor de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs. De tentoonstelling is een groot succes. 60% van de scholen voor voortgezet onderwijs heeft de tentoonstelling op school gehad. Veel scholen passen hem in in hun vaste curriculum en hebben de tentoonstelling voor het schooljaar 2010/2011 geboekt.

In oktober 2010 wordt de vervolgtentoonstelling 4Ever geopend, een vervolg op de tentoonstelling 'Duurzaam Denken' met als onderwerp Cradle to Cradle (C2C) en de relatie met CO2-uitstoot.

Voor het grote waterbergingsgebied de Onlanden heeft NDE een interactieve speurtocht door het gebied georganiseerd waarin zowel historie als natuur als klimaatverandering en waterhuishouding aan de orde komen. De startbijeenkomst voor leerkrachten heeft op 27 september 2010 plaatsgevonden.

NDE vertegenwoordigt de gemeente Groningen in het GDO (Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling). Zij maakt deel uit van het AGDO (de adviesgroep voor gemeenten voor duurzame ontwikkeling) samen met de andere grote Natuur- en Milieucentra. Onze afdeling NDE heeft daarmee inmiddels een landelijke en regionale uitstraling verworven.

Financiële (knel)punten

Het opstarten van het nieuwe programma voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie in de nieuwe afdeling NDE is niet vanzelf gegaan en bracht ook een aantal knelpunten met zich mee. Een deel van die knelpunten hebben we inmiddels weten op te lossen door subsidies binnen te halen en te besparen op personele kosten door middel van inzet van vrijwilligers en deels door inzet van gesubsidieerde arbeidscapaciteit en tijdelijke inzet van herplaatsingskandidaten.

Bij de start van de afdeling heeft NDE voor 2009 en 2010 € 100.000,-- per jaar aan extra middelen ontvangen om de opbouw van de afdeling mogelijk te maken. Inmiddels is duidelijk geworden dat deze middelen structureel nodig zijn om de basis van de afdeling NDE ook in de toekomst goed op orde te houden. Wij zijn tot de conclusie gekomen dat er nu nog een tweetal knelpunten resteren.

Knelpunt 1: Reguliere bedrijfsvoering afdeling NDE € 165.000,--

Om de reguliere bedrijfsvoering op adequate wijze te kunnen blijven uitvoeren is € 165.000,-- aan structurele middelen nodig. Deze middelen zijn o.a. nodig om de salarislasten van het afdelingshoofd te kunnen dekken (er is nu een dekkingstekort op de salariskosten van het afdelingshoofd). Daarnaast zijn middelen nodig als werkbudget voor het ontwikkelen en produceren van lesmateriaal voor het scholennetwerk. Daarnaast zijn er geen middelen beschikbaar om onderhoud uit te voeren aan de gebouwen op de verschillende locaties en moet de ICT voorziening op één van de buitenlocaties worden verbeterd. Gelet op het intensieve gebruik van de buitenlocaties is ook budget nodig om de locaties schoon te houden. Om de reguliere bedrijfsvoering en uitvoering van de afdeling NDE op peil te kunnen houden is structureel € 165.000,-- nodig

Knelpunt 2: Vervallen formatieplaats Educatief medewerker (€ 55.000,--)

De Educatief medewerker vormt de basis voor het opzetten en uitvoeren van het educatieve programma van de afdeling NDE. Wij zijn er inmiddels achter gekomen dat de functie van Educatief medewerker niet alleen de basis vormt voor het functioneren van NDE maar ook van belang is om het bereik van het NDE programma vast te kunnen houden en verder uit te breiden. In het meerjarenbeeld was er van uit gegaan om de functie met ingang van 2011 te laten vervallen. Om de functie Educatief medewerker te continueren is € 55.000,-- structureel nodig.

Oplossing knelpunten.

Om beide knelpunten op te kunnen lossen is € 220.000,-- structureel nodig. Wij hebben de afgelopen periode een uitvoerige afweging gemaakt rond de inzet van middelen. Wij zijn ervan overtuigd dat het oplossen van bovenstaande twee knelpunten de hoogste prioriteit heeft en bovendien groot rendement geeft in het behouden en verder uitbreiden van het bereik van het programma voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie in de stad. Wij stellen uw raad dan ook voor om voor het oplossen van bovenstaande twee knelpunten structureel € 220.000,-- beschikbaar te stellen.

Wij hopen u met deze eindrapportage een goed beeld te kunnen geven in waar NDE nu staat. In korte tijd hebben we veel resultaten behaald. Daar zijn we

trots op. Wij zijn ervan overtuigd dat met de geboden oplossing een stabiele basis voor de afdeling NDE wordt gelegd en daarmee voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie in de stad..

Met vriendelijke groet,
burgemeester en wethouders
van Groningen,

De burgemeester,

A handwritten signature in black ink, appearing to be the name of the Mayor of Groningen. The signature is fluid and cursive, with a large initial letter.

De secretaris,

A handwritten signature in black ink, appearing to be the name of the Secretary of Groningen. The signature is more complex and stylized than the Mayor's, with many overlapping strokes.

**Eindrapportage
Natuur- en Duurzaamheidseducatie
Juni 2010**

Inhoudsopgave

1. Inleiding en bestuurlijke samenvatting	3
2. Groeien en Bloeien; speerpunten en bereikte resultaten	4
3. Doorkijk op het vervolg	9

Bijlagen

1. Specificatie van genoemde resultaten
2. Programma 2010-2011, aanbod en foto-impressie

1. Inleiding en samenvatting.

In mei 2008 is de nota "Groeien en Bloeien" vastgesteld. In deze nota zijn de doelstellingen voor het programma Natuur- en duurzaamheidseducatie voor de periode 2008-2011 uitgewerkt. De nieuwe afdeling Natuur- en Duurzaamheidseducatie (NDE) heeft opdracht gekregen om de doelstellingen uit dit programma te realiseren. NDE is in oktober 2008 van start gegaan. Als eerste zijn de doelstellingen en de uitgangspunten uit de nota vertaald in concrete, meetbare speerpunten. Vervolgens is de uitvoering gestart.

In de nota "Groeien en Bloeien" wordt uitgegaan van hoofddoelen op het gebied van Natuur- en duurzaamheidseducatie op drie niveaus. Niveau I is de school, niveau II is de wijk en niveau III is de stad. De opdracht aan de afdeling NDE is vooral gericht op het eerste niveau: de school, daarnaast levert NDE op onderdelen een bijdrage op niveau II bij wijkverbindende activiteiten. Met betrekking tot niveau III (de stad) wacht NDE de ontwikkelingen af met betrekking tot het Duurzaamheidscentrum. De belangrijkste doelstelling van NDE is om 60% van de kinderen vijf educatieve natuur- en duurzaamheidservaringen per jaar te laten beleven.

Zoals bekend is de ambitie uitgesproken om in 2025 een "energieneutrale stad" te willen zijn. Een belangrijk facet om deze doelstelling te realiseren, is het vergroten van het bewust beleven van de eigen leefomgeving en de invloed die burgers hier zelf kunnen uitoefenen. Het vergroten van het bewustzijn start al op jonge leeftijd. Kinderen en jongeren moeten voldoende natuurervaringen opdoen, zodat kennis over natuur en het duurzaam omgaan met de natuur toeneemt met als doel betrokkenheid en respect voor de eigen omgeving.

NDE kan met het programma Natuur en DuurzaamheidsEducatie een belangrijke bijdrage leveren aan de ecologische basisvorming en het duurzaamheidsbewustzijn bij kinderen en jongeren. Zij werkt daarbij nauw samen met scholen voor (speciaal) basis- en (speciaal)voortgezet onderwijs en zoekt verbindingen binnen de wijk en met andere partners. Het programma sluit met haar ecologische basisvorming en educatie op gebied van duurzaamheid aan bij stedelijk, provinciaal en landelijk beleid.

Bij de vaststelling van de nota "Groeien en Bloeien" is afgesproken om in het najaar van 2009 een eerste tussenevaluatie te presenteren en medio 2010 een eindrapportage te presenteren. Op basis van deze eindrapportage komen wij ten eerste tot de conclusie dat meer nog dan tijdens de tussenrapportage Natuur- en duurzaamheidseducatie een plek binnen het onderwijs heeft gekregen en de doelstellingen uit de nota "Groeien en Bloeien", die door uw gemeenteraad zijn vastgesteld, voor een groot deel reëel en goed uitvoerbaar zijn. Voorts stellen wij vast dat de afdeling Natuur- en Duurzaamheidseducatie in belangrijke mate kan voorzien als opvolging van het voormalige Natuurmuseum. Bovendien zijn wij er met dit programma in geslaagd om de belangrijkste doelstelling – het vergroten van educatieve natuurervaringen bij kinderen – te realiseren. Het is goed te constateren dat al tijdens de eerste twee jaren van de start van dit nieuwe programma, belangrijke en concrete resultaten zijn behaald op de door uw raad vastgestelde nota. Uiteraard zijn er ook nog een aantal knelpunten op te lossen. Wij zijn er van overtuigd dat, met het enthousiasme waarmee door de afdeling NDE invulling wordt gegeven aan het programma, de basis is gelegd voor duurzame Natuur- en duurzaamheidseducatie in de stad.

In hoofdstuk 2 geven wij een overzicht van behaalde resultaten op de door de raad vastgestelde nota "Groeien en Bloeien". In hoofdstuk 3 geven wij kort inzicht in de vervolgstappen.

2. Groeien en Bloeien: speerpunten en bereikte resultaten.

Na de start van de nieuwe afdeling NDE was het allereerst van belang om bekendheid te geven aan het programma "Natuur- en Duurzaamheidseducatie" en de bijbehorende doelen zoals vastgelegd in de nota "Groeien en bloeien". Er is daarom veel aandacht besteed aan het verkrijgen van bekendheid van de nieuwe afdeling Natuur- en Duurzaamheidseducatie (NDE). Om klantgericht te kunnen werken en zichtbaar te zijn voor de doelgroep is er een eigen logo ontwikkeld. Veel scholen weten het centrum voor NDE inmiddels te vinden. Voor de basisscholen is een netwerk opgericht en voor het voortgezet onderwijs is een interactieve tentoonstelling 'duurzaam denken' ontwikkeld. Verder zijn de voorbereidingen voor een platform in volle gang. Op allerlei gebieden zijn er verbindingen gelegd met scholen en instellingen. Scholen reageren enthousiast op het aanbod vanuit het programma voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie.

Meer algemeen heeft NDE de volgende opdracht:

- Het zorgen voor een breed educatief programma op de kindertuinen;
- Het zorgen voor een programma tuinieren op de kindertuinen;
- Het zorgen voor duurzaamheidseducatie voor het voortgezet onderwijs;
- Het ontwikkelen van een aanvullend aanbod ten behoeve van educatie op gebied van NDE in relatie tot de vraag;
- Het stimuleren van het gebruik van bestaande voorzieningen en de deelname aan activiteiten;
- Het ondersteunen van de scholen bij het realiseren van voorzieningen en het uitvoeren van activiteiten en excursies;
- Het faciliteren van scholen zodat er tijd en middelen beschikbaar zijn om NDE op de school te realiseren;
- Het leggen van verbindingen met andere diensten, programmalijnen en andere organisaties om op die manier NDE doelstellingen te realiseren;
- Het verbinden van wijkactiviteiten met de scholen en omgekeerd;
- Het opzetten van een netwerk van scholen en het stimuleren van de werking ervan.

Deze opdracht is vertaald in concreet meetbare speerpunten. Hierna gaan wij per speerpunt in op de behaalde resultaten.

Zoals u zult lezen zijn op alle speerpunten de nodige resultaten behaald en we hebben ook de stap kunnen zetten om de speerpunten te borgen in het programma-aanbod 2010-2011 (bijlage 2).

Speerpunt 1.

Het ontwikkelen van een programma op de kindertuinen waardoor meer basisschoolkinderen natuurervaringen kunnen opdoen, bij aanvang van het programma is het bereik 11%.

Resultaten.

De afdeling NDE is bezig met de ontwikkeling van de groene leerlijn. De groene leerlijn bestaat uit minimaal vijf buitenlessen op de kindertuinen of in de directe schoolomgeving voor alle groepen van de basisschool. De lessen zijn cursorisch-thematische opgebouwd en worden gegeven en begeleid door de educatief medewerkers en de tuinondersteuners. Op deze manier kunnen alle kinderen tenminste vijf natuurervaringen per jaar krijgen. Naast deze lessen blijven er groepen wekelijks tuinieren. NDE streeft ernaar dat alle kinderen tijdens hun schoolloopbaan tenminste eenmaal één seizoen tuinieren om zodoende kinderen het proces van zaaien tot oogsten mee te kunnen geven.

Er is een objectief meet-, registratie- en verantwoordingsdocument ontwikkeld. Alle activiteiten en schoolbezoeken worden geadmistreerd. Door de veranderde werkwijze en door het NDE-programma actief aan te bieden, is het bereik van het NDE-programma voor kinderen in het schooljaar 2008-2009 toegenomen van 11% naar 30%. In het schooljaar 2009-2010 is het bereik gestegen naar 46,33%. Op 76% van de scholen is een NDE-coördinator die actief deelneemt aan het scholennetwerk. 100% van de scholen heeft middels aangeboden en afgeleverde lessets actief deelgenomen aan lessen rond ecologische basisvorming in de eigen school en/of schoolomgeving. Naast het wekelijks tuinieren van de groepen 6 en 7, krijgen de andere groepen van de scholen die komen tuinieren lessen en excursies binnen de groene leerlijn. Daarnaast zijn arrangementen aangeboden aan scholen die minder gebruik kunnen maken van de tuinen of fysiek niet in staat zijn de tuinen als uitgangspunt voor de lessen te gebruiken.

Bereik basisschoolleerlingen

Realisatie 2007-2008	Realisatie 2008-2009	Realisatie 2009-2010	Plan 2010-2011
11%	30,9%	46,33% middels aanbod groene leerlijn, wekelijks tuinieren en arrangementen. 76% deelname scholen aan het scholennetwerk. 100% bereik scholen middels vier lessets.	Gezien de bezetting en de middelen is realisatie als in 2009-2010 maximaal haalbaar. 1 of 2 extra kinderwerktuinen zou tot een groter bereik leiden.

Toelichting op bovenstaande cijfers:

In het schooljaar 2008-2009 maakten 12.800 kinderen gebruik van het Groninger (speciaal) basisonderwijs. Wekelijks komen 2106 leerlingen op de drie kinderwerktuinen tuinieren. (Beijum 804 (groep 6,7), Helpman 754 (groep 6,7), Paddepoel 548 (groep 2, 3, 6,7)). Deze 16,5% van de kinderen doen ruimschoots kennis-, natuur- en duurzaamheidservaringen op, zij komen immers wekelijks tuinieren. Tijdens het tuinieren, krijgen de kinderen lessen over alles wat met het proces van zaaien tot oogsten te maken heeft. Daarnaast krijgen zij de cursorisch-thematische lessen uit de groene leerlijn. Verder maken 2669 kinderen gebruik van een of meer lessen uit de bovengenoemde groene leerlijn voor ecologische basisvorming op de kinderwerktuinen. Dit betreft kinderen uit andere klassen (groep 1,2,3,4,5,8) dan de klassen die wekelijks komen tuinieren (Beijum 1425, Helpman 1244, Paddepoel 0 (i.v.m. geen beschikbaarheid gebouw Paddepoel, dit is gecompenseerd door excursies)). Veel kinderen hebben op deze manier tenminste vijf kennis- en ervaringslessen/excursies gehad. Er zijn ook groepen slechts een of twee keer geweest, daarom moet de score van 20,8% gecorrigeerd worden tot 13,4%.

Tot slot zijn er de scholen die gebruik hebben gemaakt van de arrangementen (een proef die in mei en juni is uitgezet). Door een aantal scholen verspreid over de stad is hier enthousiast gebruik van gemaakt. Dit heeft een bereik gehad van ongeveer 1%.

Hoewel de gegevens exact bijgehouden worden, is er behoefte aan een meer objectief meetinstrument, dit meetinstrument wordt op dit moment ontwikkeld. Het bereik onder basisschoolleerlingen is dus $16,5\% + 13,4\% + 1\% = 30,9\%$

In het schooljaar 2009-2010 maakten 12.138 kinderen gebruik van het Groninger (speciaal) basisonderwijs. Twaalf keer per jaar komen 2825 leerlingen op de drie kinderwerktuinen tuinieren (aan het tuinieren zijn lessen rond de ecologische basisvorming gekoppeld). Vanuit Beijum 1175 leerlingen, groep 2,6,7, vanuit Helpman 950 leerlingen, groep 2,6,7 en vanuit Paddepoel 700 leerlingen, groep 2,6,7. Dit percentage is verhoogd van 16,5% naar 23,3%. Deze groep leerlingen doet ruimschoots kennis-, natuur- en duurzaamheidservaringen op. Daarnaast maken 2795 leerlingen, 23,03%, gebruik van een of meer lessen uit bovengenoemde groene leerlijn op de kinderwerktuinen, in het bezoekerscentrum, op school, in de schoolomgeving of van het arrangementaanbod. Dit betreft kinderen uit de groepen 1,3,4,5, en 8. Veel kinderen hebben op deze manier tenminste vijf kennis- en ervaringslessen/excursies gehad.

Tot slot heeft 100% van de scholen lessets ontvangen, 3 voor de hele school, 1 voor de bovenbouw ter ondersteuning van het natuur- en duurzaamheidsonderwijs in de school. Scholen zijn hier actief mee aan de slag gegaan.

Het bereik onder de basisschoolleerlingen is dus $23,3\% + 23,03\% = 46,33\%$. Wanneer het om ondersteunend materiaal naar de scholen gaat 100%. 76% van de scholen neemt actief deel aan het scholennetwerk.

Speerpunt 2.

Het stimuleren en ontwikkelen van schoolnabije tuinen.

Het realiseren van een of meer kinderwerktuinen voor het stadsbrede aanbod.

Resultaten m.b.t het stimuleren en ontwikkelen van schoolnabije tuinen.

Bij de nieuwbouw van SBO-school de Kimkiel zijn tuinen gerealiseerd.

Bij de openbare Jenaplan-Basisschool de Petteflet is een "Torteltuin" gerealiseerd bestaande uit een schooltuin voor elke groep en een tuin om de lessen uit de groene leerlijn te kunnen geven.

Bij de Borgmanschool is een thematuin voor de hele school ontwikkeld.

Bij de Vrije School is een omgevingsplan gemaakt en wordt gewerkt aan de realisatie ervan.

Bij het Karrepad wordt ondersteuning gegeven bij de inhoudelijke realisatie van de schooltuinen.

Er ligt een plan voor het realiseren van schooltuinen in het Stadspark.

De openbare basisschool voor Jenaplanonderwijs De Swoaistee heeft kinderwerktuinen in het Le-Roygebied gerealiseerd.

De openbare SBO-school locatie Wilgenborglaan is ondersteund bij een schoolpleinveranderingsplan dat in uitvoering wordt gebracht.

Er wordt ondersteuning gegeven bij plannen van "de Kleine Wereld" en "de Zaaier" .

Resultaten m.b.t. het realiseren van een of meer kinderwerktuinen stadsbreed.

Er is onderzoek gedaan naar het realiseren van een vierde kinderwerktuin in het Stadspark. De voorwaarden voor de realisatie zijn aanwezig. Er is grond beschikbaar en het plan voor de aanleg ligt klaar. Er mag gebruik worden gemaakt van het clubgebouw van de tuindervereniging, mits de schoonmaak door NDE geregeld wordt, waardoor vooralsnog geen investeringskosten voor de bouw van een nieuw gebouw nodig zijn. Scholen aan de westkant van de stad hebben aangegeven graag gebruik te willen maken van het aanbod dat voor andere scholen al geldt, maar dan graag op dezelfde wijze waarop dat op de drie andere kinderwerktuinen gebeurt. Zij zijn zelf niet in staat om het aanbod en het onderhoud te regelen. De exploitatie van een vierde kinderwerktuin is niet opgenomen in de huidige begroting. De huur van het terrein is jaarlijks €15.000,- Daarnaast kost een tuin aan materiaal, onderhoud en menskracht voor het educatieve aanbod en onderhoud €150.000,- op jaarbasis.

Vanuit het programma NDE wordt een bijdrage geleverd aan de inhoudelijke invulling van plannen of worden initiatieven in financiële zin ondersteund. Daarnaast wordt ondersteuning geleverd door te verkennen waar aanspraken kunnen worden gemaakt op landelijke subsidies van Agentschap NL (vroeger SenterNovem). Ondersteuning van bovenstaande projecten gebeurt zowel programmatisch als inhoudelijk. Ook wordt in sommige gevallen ondersteuning gegeven bij de totstandkoming van het ontwerp. Daarnaast wordt ondersteuning gegeven bij invulling van de totstandkoming van de groene leerlijn.

Speerpunt 3.

Het ontwikkelen en implementeren van een educatief programma op de kinderboerderijen.

Resultaat.

Er is een lesprogramma ontwikkeld voor kinderen van groep 1 t/m 3 en er zijn voor dit lesprogramma proeflessen georganiseerd en geëvalueerd. Naar aanleiding van deze proef is het lesprogramma op onderdelen bijgesteld. Het programma is nu gereed en is in april aan de scholen aangeboden.

Naast het lesprogramma voor schoolkinderen is er voor jonge kinderen een prachtig boekje ontwikkeld met daarin een verhaal en opdrachten voor op de kinderboerderij. Opa's en oma's en natuurlijk ouders kunnen met hun kroost door het programma lopen. Dit programma ligt op de kinderboerderijen en is aangeboden aan het SKSG.

Speerpunt 4.

Samen met scholen programma's ontwikkelen in en om de school al dan niet met wijkverbindende elementen.

Resultaat.

De Boerhaveschool en vensterschool Hoornse wijken worden ondersteund door NDE bij plannen in de directe schoolomgeving. NDE is opdrachtgever voor het technasium van diverse scholen voor voortgezet onderwijs. Ook met het AOC-Terra is een project uitgevoerd. Daarnaast lopen studenten van diverse instellingen stage op NDE. NDE draait actief mee in het project de Groene long in stadsdeel Noorddijk. In Paddepoel initieert NDE het wijkoverleg en ontwikkelt en realiseert zij samen

met buurtbewoners een natuurlijke speelplek voor jonge kinderen, mede gefinancierd vanuit het Nieuw Lokaal Akkoord (NLA). Het nieuwe 'duurzame' gebouw op de kinderwerktuin Paddepoel is geopend en wordt ingezet voor lessen over duurzaamheid.

Het Bezoekerscentrum in Beijum is geopend en is, naast een wijkverbindend element in Beijum, een bezoekerscentrum voor heel de stad. In het bezoekerscentrum is een doorlopende tentoonstelling te zien. Alles wat er op de tentoonstelling te zien en te beluisteren is, is daadwerkelijk in en om Groningen waar te nemen. Ondertussen zijn er vrijwilligers en een 'seniorenmedewerker' vanuit de Stichting WeerWerk geworven, waardoor het bezoekerscentrum ook buiten schooltijden met regelmaat is geopend. Voor schoolkinderen zijn er interactieve lessen en lescircuits ontwikkeld. Voor bezoekers buiten de schooltijden is er 'de speurdeus' ontwikkeld. De kinderwerktuinen Beijum werken nauw samen met de Wiershoeck.

Speerpunt 5.

Het ontwikkelen van verschillende natuurpleinen in samenwerking met scholen.

Resultaat.

Er is een universeel natuurplein ontwikkeld, dat is een natuurplein dat overal uitgezet kan worden. Vensterschool Hoornse wijken, obs De Vlint, obs De Petteflet hebben dit pad inmiddels geïntegreerd in hun aanbod. Daarnaast worden momenteel schoolspecifieke paden ontwikkeld rond het Stadspark, Gravenburg, Noorddijk en het zuiden van de stad. Op de tuinen van Paddepoel ligt een prachtig natuurplein dat ingezet wordt als onderdeel van de groene leerlijn.

Speerpunt 6.

Stimuleren en bevorderen van het gebruik van leskisten en ander educatief materiaal en het regelen van de organisatie daarvan.

Resultaat.

Alle leskisten en lesmateriaal zijn in kaart gebracht en gerubriceerd. De scholen zijn op de hoogte gesteld van het aanbod vanuit het NDE-programma. Er is een grote stijging van de uitleen van leskisten en materialen. Tijdens het opstellen van de tussenrapportage hadden in totaal 8 van 36 basisscholen een of meerdere malen gebruik gemaakt van de leskisten. Dit is een stijging van 22,2%. Inmiddels hebben 13 van de 36 basisscholen gebruik gemaakt van het aanbod, een stijging van 13.9% tot 36%

Speerpunt 7.

Het opzetten van een scholennetwerk.

Resultaat

In mei 2009 is het scholennetwerk van start gegaan. Op de eerste bijeenkomst waren meer dan twintig scholen aanwezig. Inmiddels bezoekt 76% van de basisscholen het scholennetwerk consequent. De scholen zijn enthousiast en geven aan geïnspireerd naar huis te gaan. Bij de evaluatie op 7 juni 2010, de laatste netwerkbijsamenkomst van het schooljaar 2009-2010, was de gemiddelde beoordeling van de netwerkbezoekers, leerkrachten/directies met NDE in het takenpakket, een 9. Voor volgend schooljaar staan de eerste vier bijeenkomsten gepland. Voor het scholennetwerk is een "Gronings model" ontwikkeld. De kracht van het model ligt erin dat er, naast basisscholing voor de NDE-coördinatoren, rekening wordt gehouden met de individuele verschillen tussen scholen. Vanuit het scholennetwerk vindt onder andere scholing plaats, worden ervaringen uitgewisseld en wordt ondersteuning op maat geboden. Er is een goede samenwerking met het IVN met betrekking tot het scholennetwerk. Het IVN verzorgt een deel van de inhoudelijke verdieping. De voorbereidingen voor een dergelijk netwerk in de vorm van een platform voor het voortgezet onderwijs zijn in volle gang.

Speerpunt 8.

Het stimuleren en ontwikkelen van duurzaamheidseducatie.

Resultaat.

NDE heeft in samenwerking met het COS een lespakket op het gebied van Fairtrade ontwikkeld. Het pakket is aan alle basisscholen aangeboden in de eerste week van november, de landelijke Fairtradeweek.

Vanuit het programma NDE is er een interactieve, verplaatsbare tentoonstelling genaamd 'duurzaam denken' voor het voortgezet onderwijs ontwikkeld met behulp van subsidiegelden uit het 'duurzaamste stad-budget'. De tentoonstelling is enthousiast ontvangen en inmiddels door het Zernike College, het Werkman College, het Augustinus College, het Willem Lodewijk College, het Reitdiep College en het Maartenscollege ingezet. De tentoonstelling is een verrijking voor het onderwijs en sluit goed aan bij het curriculum, is de reactie van de scholen. Voor volgend schooljaar hebben diverse scholen gereserveerd. Met behulp van Slok-subsidiegelden is een vervolgtentoonstelling in voorbereiding. Deze zal in oktober officieel worden geopend en gaat over hergebruik, afvalverwerking, afvalneutraal, anders gezegd 'Cradle to Cradle'.

Volgend schooljaar zal met behulp van landelijke subsidiegelden van Agentschap NL een waterarrangement voor de scholen worden ontwikkeld. Het waterarrangement sluit aan bij de beleidsdoelstellingen van de gemeente Groningen en wordt een voorbeeldproject voor andere gemeenten.

Voor de bovenbouw van het basisonderwijs ontwikkelt NDE een educatieve tocht door de Onlanden (de Peizer- en Eeldermeden), het grootste waterbergingsgebied van Nederland, waarin geschiedenis, cultuur, maar vooral het natte-drogevoetenverhaal en het klimaat een plek krijgen. De tocht wordt gefinancierd door de bestuurscommissie van de herinrichting.

In samenwerking met het IVN en de milieufederatie sluit NDE een duurzaamheidsconvenant met het Zernikecollege. Het Zernikecollege is hiermee pilotschool en voorbeeldschool. Het uiteindelijke resultaat moet leiden tot volgscholen.

NDE is gemeentelijk en provinciaal vertegenwoordiger van de gemeenten voor duurzame ontwikkeling (GDO). Zij sluit hiermee aan bij gemeentelijk beleid dat aangeeft een meer regionale functie te willen vervullen. In het kader daarvan organiseert zij samen met het IVN in november een topontmoeting tussen bestuurders, beleidsmakers, aanbieders en afnemers in de provincie Groningen.

Speerpunt 9.

Het leiden van excursies vanuit het bezoekerscentrum Beijum.

Resultaat.

Eind april 2009 is het bezoekerscentrum geopend en er is een tentoonstelling ingericht. Daarnaast heeft NDE interactieve opdrachten ontwikkeld. Zo is er de speurdeus voor individuele bezoekers en zijn er diverse lescircuits voor de scholen ontwikkeld. Ook zijn er interactieve elementen aan de tentoonstelling toegevoegd. Zo is er een educatief spel en zijn er bakken met levend materiaal die wisselen van inhoud. Via Stichting WeerWerk is het gelukt een 'seniorbaan' aan te trekken, waardoor het bezoekerscentrum nu ook op woensdagmiddag, vrijdagmiddag en een keer in de twee weken op de zondag geopend is. Binnenkort zullen de eerste excursies vanuit het bezoekerscentrum georganiseerd worden.

Speerpunt 10.

Het duurzaam ontwikkelen en borgen van de bedrijfsvoering van de afdeling NDE.

Resultaat

In 2007 heeft de gemeenteraad besloten om het Natuurmuseum te sluiten en in de plaats hiervan een programma op te zetten, gericht op Natuur- en duurzaamheidseducatie. Deze activiteiten zijn ondergebracht bij de afdeling voor Natuur- en Duurzaamheidseducatie (NDE) van de dienst OCSW. Deze afdeling is oktober 2008 van start gegaan.

NDE is een nieuwe afdeling waar 17 medewerkers (10,9 fte) werken. De omvang van de begroting voor het programma NDE bedraagt ca. €765.000 per jaar. Het grootste deel van de begroting bestaat uit personeelskosten, huur en werkkosten. De medewerkers werken verspreid over vier locaties. De meeste medewerkers zijn herbenoemd vanuit het oude Natuurmuseum. Nog steeds wordt hard gewerkt om alle medewerkers binding en inspiratie te geven. Daartoe worden teamscholing georganiseerd, is er een vergaderschema opgesteld waardoor met alle medewerkers verdeeld over de verschillende locaties, gezamenlijk en in subgroepen zowel organisatorische als inhoudelijke zaken worden besproken en is een individueel scholingsprogramma opgesteld.

3. Doorkijk op het vervolg

Doorkijk toekomst

NDE richt zich het komende jaar verder op het realiseren van de vastgestelde speerpunten. De komende jaren zal daarbij de nadruk liggen op het borgen van in gang gezette ontwikkelingen en uitbreiding van activiteiten voor het voortgezet onderwijs. Er wordt hard gewerkt om de opdracht goed uit te voeren met de bescheiden middelen die er zijn. Dit gebeurt met beperkte financiële middelen. Er wordt geprobeerd door middel van subsidies, in verdienen, stagiaires, vrijwilligers en banenpoolers nog meer inhoud aan de opdracht te geven en er wordt alles aangedaan om een regionale uitstraling te krijgen. Ook zal verdere verbinding worden gelegd met regionale netwerken en samenwerkingspartners. Het ontwikkelde, geobjectiveerde meetsysteem zal verfijningen ondergaan waardoor resultaten ten aanzien van het bereik nog beter gevolgd kunnen worden. Het organisatorisch onderbrengen van de afdeling NDE wordt meegenomen in de totale organisatie ontwikkeling van de gemeente Groningen.

Bijlage 1: Specificatie van resultaten.

Wat	Bereikt	Vervolg
Herplaatsen medewerkers natuurmuseum	Binnen de afdeling NDE zijn 12 medewerkers vanuit het voormalige Natuurmuseum herplaatst. Nog 5 medewerkers zijn niet definitief herplaatst.	Word opgepakt in de P&O-cyclus van de dienst.
Ontmanteling natuurmuseum	Alle leermiddelen zijn verhuisd. De uit te lenen objecten zijn in kaart gebracht. Alle leskisten zijn geïnventariseerd en zonodig aangevuld. De uitleenadministratie is opgezet. Het voormalige natuurmuseum is verkocht. Het beheer van de tuin van het voormalige Natuurmuseum is geregeld.	Gereed
Teamvorming, alle neuzen dezelfde kant op en in een veilige omgeving samen aan de opdracht werken.	Er wordt veel gedaan aan teambuilding. Gezamenlijke vergaderingen en scholingsbijeenkomsten hebben hun effect op de teamvorming. De onderlinge relaties zijn sterk verbeterd.	De werkbegeleidingscyclus is geïmplementeerd
Overlegstructuur is vorm gegeven	Er zijn reguliere overleggen ingevoerd. We houden elkaar hierdoor goed op de hoogte en een ieder is betrokken bij en op de hoogte van besluiten die genomen worden.	Vergaderschema schooljaar 2010-2011 is gereed.
Binnen de gemeente samenwerken met partijen om zaken voor elkaar te krijgen	NDE werkt inmiddels op een aantal terreinen nauw samen met andere gemeentelijke diensten (o.a. ROEZ/stadsbeheer, Duurzaamste stad/ Milieudienst, Kinderboerderijen/ Stadsbeheer. Verder onderhoudt zij met een aantal andere diensten goede contacten (o.a. Stadsdeelcoördinatie, ecologie, schoolpleinen/OCSW).	Voortzetting contacten, daar waar mogelijk verbindingen leggen.
Herkenbaarheid, vindbaarheid binnen en buiten de gemeentelijke organisatie	Via intranet worden bijzondere activiteiten gemeld. Om extern goed vindbaar te zijn en klantvriendelijk te kunnen werken heeft NDE een eigen logo en postadres gekregen. De website wordt bijgehouden.	Continu proces Door het voeren van een eigen logo en postadres is de bereikbaarheid verbeterd.
Gemeenten voor Duurzame ontwikkeling, GDO	Sinds mei 2009 vertegenwoordigt NDE stad en provincie in de GDO. Meer dan 80 gemeenten zijn lid van de GDO. De grote NME centra, verdeeld over de provincies nemen zitting in het adviesorgaan. Tot voor kort was Groningen hier niet vertegenwoordigd. Inmiddels is NDE gemeentelijk coördinator voor de provincie Groningen namens de GDO.	Deelname, volgen landelijk, provinciaal en gemeentelijk beleid. Afstemming met portefeuillehouder
Bezoekerscentrum	Eind april 2009 is het bezoekerscentrum in de Boerderij geopend. De contacten met de mede-huurders van de Boerderij zijn goed. In 2010 is het bezoekerscentrum geschikt gemaakt voor schoolklassen en individuele bezoekers. Er zijn lessen en lescircuits ontwikkeld, middels een kijkwijzer en de speurdeus kunnen individuele bezoekers ervaringen en kennis opdoen en er zijn interactieve materialen toegevoegd. Zo is er een spel en zijn er bakken met levend materiaal. Voor 24 uur in de week is via een seniorenbaan van weerwerk iemand beschikbaar om meer aan de wijkbehoefte tegemoet te komen. Binnenkort zal de eerste excursie vanuit het bezoekerscentrum plaatsvinden. Openingstijden en excursiedata worden middels de wijkkrant bekend gemaakt.	Uitbreiden aantal lessen in het bezoekerscentrum, onderhoud en vervanging, organisatie excursies, uitbreiden aantal vrijwilligers.
Aanbod ontsluiten voor het onderwijs	Het programma voor het onderwijs is gepresenteerd aan de scholen en bijgevoegd bij deze eindrapportage. Verder staat het aanbod en de bestel en reserveringsformulieren op de website.	Juni 2010 hebben de scholen het programma-aanbod ontvangen
Het jaarprogramma NDE is voor het lopende jaar in concrete speerpunten uitgewerkt	Het jaarprogramma is concreter gemaakt door projecten/speerpunten te benoemen waaraan gewerkt wordt. Ieder heeft zijn/haar eigen verantwoordelijkheid in de uitwerking van de speerpunten. Gezamenlijk worden besluiten genomen en afspraken over de uitvoering.	Wordt uitgevoerd binnen de Planning & Controlcyclus

Programma-aanbod	NDE heeft de ontwikkelde producten op een rij gezet en samengevat in het programma NDE 2010-2011. Het aanbod is in juni 2010 aan de scholen aangeboden zodat met de school rekening kan houden met inhoudelijke keuzes voor het komende schooljaar	Voortzetten scholennetwerk Gebruikmaken scholen van NDE programma-aanbod.
Uitleen collectie en leskisten	Nu NDE steeds meer bekendheid krijgt, weten scholen de weg naar de uitleen steeds beter te vinden. Inmiddels maken 13 scholen frequent gebruik van de uitleen, anderen incidenteel. Ook scholen buiten de stad weten ze ons te vinden.	Uitbreiden/aanvullen leskisten aanbod. Presentatie leskisten in het scholennetwerk.
Schoolbezoeken om nieuwe scholen in contact te brengen met NDE in en om de school	Groningen heeft 37 basisscholen (totaal 54 locaties). en 19 Speciaal-onderwijsscholen (26 locaties). 75% van hen neemt inmiddels deel aan het scholennetwerk. De niet deelnemende scholen krijgen een bezoek op school. Inmiddels zijn er ook contacten gelegd met een aantal scholen voor voortgezet onderwijs.	Continu proces. Binnen de beperkte capaciteit van NDE het maximaal haalbare bereiken.
Schooltuin Stadspark	Er ligt een plan en een begroting. Er wordt onderzocht of er structureel geld is. Daarnaast hebben de scholen aangegeven niet zelf in staat te zijn om het terrein te onderhouden en de lessen te kunnen verzorgen. Kosten om een tuin verantwoord te kunnen draaien bedragen €150.000 per jaar. In het stadspark mag gebruik gemaakt worden van het tuindersgebouw. Hierdoor is er geen investeringsbudget nodig voor een gebouw .	Voorwaarden zijn onderzocht. Na politiek besluit kan worden overgegaan tot uitvoering of ambitie verdwijnt
Torteltuin Petteflet	Kinderen van de Petteflet hebben voor de kindergemeenteraad een "Torteltuin" ontworpen. NDE helpt de Petteflet inhoudelijk en financieel met de realisatie van dit plan.	Gereed, bescheiden begeleiding en hulp bij implementatie blijft.
Tuinen SBO locatie Wilgenborg	NDE helpt inhoudelijk en financieel met NDE-onderdelen in dit plan.	Hulp bij uitvoering
Tuinen Kimkiel	NDE helpt inhoudelijk en financieel	gereed
Teamscholingen op maat	Op diverse scholen hebben een of meerdere teamscholingen plaats gevonden	gereed
Inhoudelijke invulling van de nieuwjaarsborrel van alle VCOG-scholen	Bijna 200 leerkrachten en hun directies van de scholen voor Christelijk Onderwijs zijn tijdens hun nieuwjaarsbijeenkomst warm gemaakt voor werken aan natuur- en duurzaamheidseducatie middels een leerzaam en gevarieerd aanbod verzorgt door NDE	gereed
Organisatie Wubbo Ockelsprijs	Ondanks het ontbreken aan middelen heeft NDE met kunst en vliegwerk en gebruikmaking van herplaatsers de Wubbo Ockelsprijs succesvol kunnen organiseren en uitvoeren. Het organiseren van de prijs is een grote investering voor de relatief kleine afdeling NDE (24 uur per week + werkbudget) De prijs is een gemeentelijke prijs georganiseerd voor stad en provincie Groningen en de kop van Drenthe. NDE zou de prijs graag organiseren, maar beschikt niet over mankracht en middelen om zoveel uur vrij te maken. Om de prijs structureel te kunnen organiseren is op jaarbasis een bedrag van €30.000,- nodig naast het al bestaande prijzengeld.	Met kunst en vliegwerk gereed, maar wel succesvol. Politieke keuze. Afhankelijk van de keuze wel structureel onderbrengen bij NDE of niet.
Interactieve tentoonstelling duurzaamheid brugklas 1/2 voortgezet onderwijs	Met behulp van middelen uit het budget van de duurzaamste stad is de interactieve tentoonstelling met als thema 'Duurzaam denken' ontwikkeld en gaat momenteel van VO naar VO school.	Gereed, hulp bij implementatie. Een aantal scholen voor voortgezet onderwijs heeft aangegeven de tentoonstelling structureel in het curriculum op te nemen.
Interactieve tentoonstelling afvalverwerking/ cradle to cradle	Met behulp van Slocksubsidiegelden wordt een vervolgtentoonstelling op de tentoonstelling 'Duurzaam denken' ontwikkeld met als titel 4Ever. De tentoonstelling behandelt op ludieke wijze het afvalprobleem en de omslag van denken om dit probleem op te lossen.	Opening oktober 2010 Uitvoering scholen voor voortgezet onderwijs
Het geheim van de Onlanden	In 1998 braken bijna de dijken, waardoor de stad Groningen bijna voor een deel onder water was gelopen. Om dit in de toekomst te voorkomen is besloten de Peizer- en Eeldermade te herinrichten tot grootste	Pilot laatste week augustus 2010 Startbijeenkomst leerkrachten en andere geïnteresseerden

	waterbergingsgebied van Nederland. Met gelden van de bestuurscommissie herinrichting Peize ontwikkeld NDE een spannende tocht door de nieuwe Onlanden voor de bovenbouw van de basisscholen van de stad Groningen, Eelde, Peize, Leek en Roden.	29 september 2010. Intekening vanaf 10-2010
Opdrachtgever technasium Werkmancollege	Op aanvraag worden projectopdrachten geformuleerd voor leerlingen van het technasium en of andere aanvragers. Leerlingen van het voortgezet onderwijs hebben inmiddels prototypen van duurzame energievormen gebouwd en bijbehorende informatie geleverd, Er is een voorbeeld duurzaam huis ontworpen met bijbehorende informatiekaarten en een film door leerlingen gemaakt over afvalverwerking. Het AOC-Terracollege heeft een aantal ontwerpen voor een kinderwerktuin in combinatie met natuurlijk spelen gemaakt. Schooljaar 2010-2011 kan NDE wederom benaderd worden als opdrachtgever.	Opdrachtgever technasium 2010-2011.
Ondersteuning Augustinuscollege bij duurzaamheidsweek en excursie 2 ^e jaars	NDE heeft het Augustinuscollege inhoudelijk en financieel ondersteund bij de excursie duurzaamheid en de duurzaamheidsweek. Zij heeft deze officieel geopend.	Gereed Afspraken voor volgend schooljaar zijn gemaakt
Ondersteuning duurzaamheidsreis PreadiniusGymnasium Moermansk	NDE heeft het Preadinius Gymnasium financieel ondersteund bij de uitvoering van het duurzaamheidsproject ecologische voetafdruk Groningen, Moermansk in het kader van mondiale bewustwording	gereed
Initiatieven derden faciliteren	Met de Stichting Smaragd zijn gesprekken gevoerd over het aanleggen van kinderwerktuin in Vinkhuizen. De scholen hebben echter aangegeven, dat zij graag gebruik zouden maken van kinderwerktuinen, maar niet in staat zijn om zelf een tuin te onderhouden en de lessen daarop te verzorgen. Net als de tuin bij het Stadspark zou hiervoor grond en structureel €150.000,- per jaar beschikbaar moeten worden gesteld.	Voorwaarden zijn onderzocht. Na politiek besluit kan worden overgegaan tot uitvoering of ambitie verdwijnt
Educatief aanbod voor op de kinderboerderijen	Er is een educatief programma voor groep 1 t/m 3 voor op kinderboerderijen ontwikkeld. Na de zomervakantie wordt het pakket aangeboden aan de scholen.	Implementatie, vervolg oudere kinderen.
Fairtrade	In samenwerking met COS is een lespakket voor alle basisscholen ontwikkeld.	Het pakket is aangeboden in november 2009. Vervolgactie Fairtradeweek 2010/2011.
Netwerk NDE met ondersteuning van het IVN	In goede samenwerking met het IVN is een "Gronings" model uitgedacht. Het netwerk wordt enthousiast bezocht door 76% van de basisscholen. De eindebeoordeling van de deelnemende scholen was gemiddeld een 9.	De scholennetwerkbijeenkomsten zijn voor het schooljaar 2010-2011 gepland en staan in het programma-aanbod
Educatief aanbod derden ontsluiten	NDE heeft een structureel overleg geïnitieerd met aanbieders op gebied van natuur- en duurzaamheid, zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschapsbeheer, Groninger landschap, Natuur en Milieufederatie, IVN, enz. NDE vervult inmiddels de een loketfunctie. Tijdens de scholennetwerkbijeenkomsten wordt aandacht besteed aan het aanbod. Verder worden activiteiten opgenomen in de activiteitenkalender.	Structureel overleg Opname in activiteitenkalender
Natuurpaden ontwikkelen	Er is een start gemaakt met het ontwikkelen van natuurpaden in de stad. Het universele pad is klaar. Schoolspectifieke paden worden ontwikkeld.	Het universele natuurpad is gereed. In de winterperiode is er tijd voor verdere uitwerking van de diverse natuurpaden.
Wijkactiviteiten ondersteunen	Groene Long Beijum, Nieuw Lokaal Akkoord. Wij volgen de ontwikkelingen vanuit de projectgroep Groene Long. In Paddepoel neemt NDE deel aan diverse werkgroepen m.b.t. wijkvernieuwing, Nieuw Lokaal Akkoord. Verder wordt ingaan op vraag, daar waar de beperkte capaciteit van NDE dat toelaat.	Deelname vergaderingen Groene Long en werkgroepen Nieuw Lokaal Akkoord Paddepoel.
Aangepast programma voor de	De ontwikkeling van het educatieve aanbod op de tuinen, in het bezoekerscentrum, op school of in de	Continu proces. Programma-aanbod 2010-

kinderwerktuinen	schoolomgeving is een continu proces. In het programma-aanbod staat het tot nu toe ontwikkelde aanbod te lezen.	2011. In de winterperiode worden lessen verder ontwikkeld
Werven vrijwilligers, gesubsidieerde banen	Voor het bezoekerscentrum is een seniorenmedewerker van st. Weerwerk aangetrokken. Een tweede seniorenbaan van weerwerk wordt ingezet ter ondersteuning van de lessen (klassenassistent). Daarnaast helpen diverse vrijwilligers op de tuinen en het bezoekerscentrum. Voor twee mensen functioneert NDE als reïntegratieplek tot er geschikt werk voor hen is gevonden. Zowel op de tuinen als in het voorhuis lopen stagiaires rond vanuit allerlei opleidingen (AOC-Terra, PABO, werktrajecten, enz.)	Het vinden van vrijwilligers, seniorenbanen en stagiaires is een continu proces.
Nieuwbouw Paddepoel en herinrichting van de tuin	Het nieuwe duurzame gebouw is in april 2010 geopend. Het gebouw is een voorbeeldgebouw op gebied van duurzaamheid en wordt ingezet voor educatie. Er zijn materialen ontwikkeld ter ondersteuning van het onderwijs. In overleg met wijkbewoners, bekostigd vanuit NLA-gelden zal er een educatieve speelplaats voor jonge kinderen gerealiseerd worden achter het gebouw op het terrein.	Herinrichting tuinen. Leerlingen van het AOC-Terra zijn betrokken in de herinrichting van het terrein. Het gebouw is in april 2010 geopend. Terrein en gebouw worden verder ontwikkeld in schooljaar 2010/2011. Zo wordt een vijver aangelegd om ook dat deel van de groene leerlijn aan te kunnen bieden. Sloop van het oude gebouw moet nog plaats vinden.
Werven subsidies	Voor het toekennen van subsidies moeten goede en onderbouwde plannen worden aangeleverd. De meeste subsidies worden gegeven mits er sprake is van cofinanciering. Onder bovenstaande voorwaarden heeft NDE de volgende subsidies toegekend gekregen. €20.000,- uit het budget van de duurzaamste stad voor de ontwikkeling van de tentoonstelling 'Duurzaam Denken' voor het voortgezet onderwijs. €20.000,- uit de Stockgelden voor een vervolgtentoonstelling '4Ever' over cradle to cradle. €6500,- voor natuurpadstandaards en het onderwaternatuurpad. Cofinanciering bij deze projecten bestaat uit eigen middelen NDE De verwachting is dat binnenkort Agentschapnl (vroeger SenterNovem) toekenning zal geven op de ontwikkeling van het waterarrangement voor €30.000 voor drie opeenvolgende jaren, in het totaal €90.000 Cofinanciering komt bij dit project van de waterschappen, de provincie en de gemeente. Zonder cofinanciering heeft NDE €40.000 voor de ontwikkeling van twee spannende tochten door de Onlanden, inclusief voorbereiding en eindpresentatie op de scholen, handleiding, verhalend ontwerp en startbijeenkomst en presentatie ontvangen. NDE levert daarvoor de onderwijsmaterialen en zet haar netwerk in om het bereik zo groot mogelijk te laten zijn. Met de toegekende subsidies en/of middelen kan NDE de expertise inhuren die nodig is. Het samenspel tussen ingehuurde expertise, vormgeving en NDE levert goede producten op.	Dankzij de subsidies kan invulling gegeven worden aan de opdracht die NDE heeft. Het aanvragen van subsidies is een intensief en continu proces. Dankzij subsidies kan voor onderdelen inhoudelijke expertise worden ingehuurd en goede vormgeving plaatsvinden. Gelden die daarvoor niet binnen bestaande budgetten kunnen worden vrijgemaakt.

Bijlage 2. PROGRAMMA schooljaar 2010-2011

Bijlage 2 toont het programma dat naar de scholen voor basis en voortgezet onderwijs is gegaan. De foto's in het programma illustreren de activiteiten. Met dit programma hebben we de stap kunnen zetten van borging van de speerpunten.